

BİR DİNE DOĞRU*

W. Montgomery WATT
Çev.: Ruhattin YAZOĞLU**

1. Dinlerarası İlişkilerden Doğan Problemler

Şu an yaşamakta olduğumuz dönem, 'dinlerarası ilişkilerin yoğun olduğu' bir dönemdir. Bu, şu anlama gelmektedir; uluslararası bir toplulukta dünyanın bütün ulusları, diğerleriyle bir bağlantı içerisinde oldukları gibi, büyük dinlerin her biri de diğerleriyle global bir şekilde yakın bir ilişki içerisinde. Şu ana kadar büyük çapta kurumsal bir ilişki olmadığı gibi, bu dinlerin üyelerinin ferdî olarak bir araya gelmeleri de daha önceki dönemlerde görülmüş bir durum değildir. Bu 'dinlerarası ilişki' durumunun nihai sonucunda – gerçekten halihazırdaki başlangıçların görüldüğü gibi- büyük dinler arasında daha bilinçli bir rekabet ve üstünlük için mücadele söz konusudur. Dünya, ekonomik ve politik olarak bütünleşmekte -politik bütünleşme, Birleşmiş Milletlerin üyeleriyle örneklendirilebilir –bir başka ifadeyle, bu bütünleşme düşük bir seviyede olsa da, dünya, tek bir toplum olmaktadır. Dünya toplumundaki bütünleşmeyi araştırma, kaçınılmaz olarak dine götürür; birkaç yeni dinî hareket, birbirlerine rakip olarak ortaya çıkarken, büyük dinlerin çoğusunun içsel gayretleri, onları bir üstünlük yarışına sokacaktır.

Bu durumun ana karakteri, bu dinlerin arka planındaki ana rakiplerin uzun bir gelişme tarihi gerçeği ile birlikte, bizzat onun global varlığında yatmaktadır. Geçmişte dinlerin şiddetli çatışmaları olmuştur; fakat bunlar, genelde tek bir kültürel bölgeye hasredilmişlerdir ve rakiplerin hiçbiri, kültürel çevrede İslâm, Hinduizm ve Budizm'deki gibi derin köklere sahip olmamıştır. Dinlerin birbirleriyle çatışmasının en meşhurlarından birisi, milâdi tarihin ilk yüzyıllarında Roma İmparatorluğu'nda ortaya çıkmıştır. Burada, çökmekte olan eski Roma dininden başka, rakipler, Mitra, Isis ve İsa'nın –ki İsa'nın öğretileri

* Bu yazı, W. Montgomery Watt'ın **Truth In The Religions –a sociological and psychological approach-** adlı eserinin 8.bölümünün tercümesidir.

** Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

İran, Mısır ve Filistin'in eski dinleriyle ilişkilendirilse bile, onun öğretileri yeni olup kültürel bir bağımlılığı yoktur- öğretileri gibi yeni oryantal kültürlerdi. Bununla birlikte, bu dinlerin çatışması, geçici bir fenomendi. Genellikle büyük dinlerin her biri, Avrupa, Orta Doğu (İslâm) ve Hindistan gibi belirli bir kültür bölgesinde dominant oldu. Seyahat ve iletişimin zorlukları, bazı istisnalar hariç, ana bölgeyi tam anlamıyla diğer bölgelerden habersiz hale getirdi. Karşılıklı birkaç kültürel ilişki oldu; ancak zaman zaman ortaya çıkan Büyük İskender'in seferleri gibi büyük değişikliklerden başka bu karşılıklı ilişkiler, her bir kültürün ana bünyesini ciddi ölçüde etkilemede yeterli olmadı. Her bir kültür bölgesindeki dominant din, kolaylıkla ister şahıs isterse fikir planında olsun, o kültür bölgesine girmek isteyenlere karşı etkili tam bir ideal savunma sistemi oluşturdu (krş. Bölüm: 4).

Şu bir gerçek ki, büyük dinlerin her biri, Roma İmparatorluğu'ndan oldukça farklı olan şimdiki 'dinlerarası ilişki'yi ortaya çıkaran ayırıcı bir kültür içerisinde kurumlaştı. Büyük bir imparatorlukta ortaya çıkan problemlerle ilgilenen eski dinin –her ne kadar Augustus gibi reformcular tarafından değişim sağlansa bile- yetersizliği sebebiyle dinî bir boşluk oluşuyordu. Bu yeni problemlerle uğraşan yeni kültürler, kendilerini, boşluğu doldurmada imtiyazlı rakipler olarak buldular. Modern dönemde, en azından Avrupa-Amerika veya Hıristiyanlığın çöküşü sebebiyle –ki bu çöküş, Hıristiyanların çoğunluğunun farkettiğinden daha büyüktü- Hıristiyan âleminde kısmî bir boşluk oluştu. Bu boşluğu doldurma teşebbüsleri arasında, politik din olarak algılanan Marksizm, Nazizm, Faşizm ve belki de Bahaizm, İslâmî Ahmediyye hareketi ve Zen Budizm'in ihraç edilen şekli gibi oryantal dinlerin yeni versiyonları zikredilebilir¹. Diğer bir teşebbüs de birçok elit insanı cezbeden hümanizmdir; ancak o, entellektüel veya kurumsal olarak bir din gibi kendisini organize edememiştir. Ayrıca, sekülerizm veya tamamen şuurlu bir din yoksunluğu da vardır. Bununla beraber, bu boşluk ve yeni kültürler, bu durumun yalnızca bir bölümüdür. Asıl hususiyet ise, bütün kültürel bölgelerin kendi dominant dinleriyle beraber tek bir kültürde yutulmasıdır; bu tek bir kültür, Avrupa-Amerika kültürünün dışsal, maddî veya seküler formunun yayılmasıdır. Böylece, daha önce hiç görülmemiş bir tarzda, kendi kültür formlarında dinler birbirlerine karşıyorlar. Hatta 1800'den beri Hıristiyan misyoner faaliyetlerinin yayılması, -canlı bir örnek olsa bile- kendi kültürünün yayılmasıyla birlikte bir kültüre bağlı dinin yayılması olarak yorumlanabilir.

Zorunlu olarak 'dinlerarası ilişki' durumunu doğuran dinî alanda varolma mücadelesi, yüzyıllardır süren bir şeydir ve eninde sonunda bu, yalnızca entellektüel kriterle değil, 'sonuçlar'ın kriteriyle de netleştirilmiş olacaktır. Özellikle insanlar, dünyada ortaya çıkan problemlerle uğraşırken,

¹ Avrupa-Amerika'nın oryantal istilasının tasviri için krş. H. Kraemer, *World Cultures and World Religions*, London, 1960, s. 228-71.

BİR DİNE DOĞRU

kendilerine hangi dinin en çok yardım ettiğini görecektir. Bu tür yardımların ortaya çıkması için, bütün dinler, bazı alanlarda bir değişim yapmak zorundadır ve kendisini değiştirmeye en muktedir olan din, muhtemelen çokça başarılı olacaktır. Az önce de işaret edildiği gibi, değişikliklerin olmasındaki yöntem, hem entellektüel hem de pratik göstergelere sahip kararlarla olacaktır. Ferdî din değiştirmeler veya dine bağlılığın değişmesi, şüphesiz vuku bulur. Bazen bunlar, tamamen kişisel nedenlerden, bazen de daha derin 'kollektif' nedenlerden olabilir. Kişiyi din değiştirmeye yönlendiren temel etken, onun, kendisini bağlamayı arzu ettiği dindar toplumun hayatında gördüğü 'sonuçlar'dır. Bununla birlikte, tam olarak kişisel motivasyonlardan kaynaklanan ferdî din değiştirmeler, çok uzağa atılamaz. Büyük ölçüde bir dine bağlılıkta herhangi bir değişiklik olmadan önce, birçok insanda ortak bir memnuniyetsizlik için bir zemin olmalıdır. Şurası açıklanmalıdır ki, yeni toplumdaki hayat, dışarıdan potansiyel din değiştirene sadece çekici gelmez, aynı zamanda bir dine bağlılığını değiştirdikten sonra onu gerçekte memnun eder ve sınırsız bir periyotta onu memnun etmeye devam eder. Kısaca 'dinlerarası ilişki' durumunda dinler ve dinî hareketler, daima kendi 'sonuçları'yla yargılanırlar.

Bunun ve bu kitapta daha önceki tartışmaların birçoğunun sonucu, tartışılabilen muhtelif dinlerin normlarından çıkmış objektif entellektüel bir temel olamayacağıdır. Her bir din, kendi savunma sistemi içerisinde sağlamlık kazanır. Kendine has özel değer sistemi üzerine temellenen her bir din, kendisinin diğer dinlerden daha üstün olduğu ile ilgili nedenler ileri sürer ve onların kendilerinin daha üstün olduğu ile ilgili ileri sürdükleri nedenler, bir zayıflık işaretidir. Sonuç olarak, rakip değerler arasında bir karar verilmek zorundadır; ancak böyle bir karar, bir taahhüt içerir. Bir objektifliğe, bilgi sosyolojisi seviyesinde ulaşılabileceği düşünülmelidir; ancak bizim bilgi sosyolojimiz bile, Hıristiyanlık sonrası Avrupa-Amerika toplumunun değer sisteminin kabulü ile bağlantılıdır. Objektif gerçekliğe yakın gibi görünen ifade şudur ki; şayet herhangi bir din, kendisinin diğer dinlerden üstün olduğunu söylese, bu (yukarıda teknik anlamda kullanıldığı gibi), hakikatin bir çarpıtılmasıdır.

Farklı dinlerin göreceli konularının tartışılması için objektif bir temel bulmanın imkânsız olduğu iddiası, o dinler arasındaki bütün farklı konuların bir inkârı değildir; ancak bizim, bu tür farklılıkların objektif bilgisine sahip olabileceğimizin bir inkârıdır. Somut bir şekilde düşünülürse konu, daha da netleşir. Bir Hıristiyan ve bir Budistin, kendi dinlerinin göreceli konularını tartıştıklarını farzedelim. Onların her birisi, kendi dinlerinin doğru ve daha üstün olduğu ile ilgili argümanlar ortaya koyarlar; ancak onların hiçbirisi diğerini ikna edemez. Çünkü her ileri sürülen argüman, onların kabul etmiş olduğu değer sistemi içerisinde ikna edici bir özelliğe sahiptir. Yani bu değerler, onları kabul eden insanlar için ikna edicidir. Şimdi, dinler için olan kriterden daha fazla, değer sistemleri için objektif entellektüel bir kriter yoktur. Bununla birlikte,

benim önermek istediğim şey, varolan bir değer sisteminde, gerçekte değerli olan her şeyi kendi sistemi içerisinde kabul eden bir değer sistemine yaklaşmanın mümkün olduğudur. Şayet bunlar, 'kısmî' olarak nitelendirilirse; postulat olan değerler serisi, 'evrensel' olacaktır. Bu evrensel değerler sistemini kabul etmek için Hıristiyanlıktan hareket eden bir kimse, benzer bir şekilde Budizm'den hareket eden bir kimse ile çağdaş Hıristiyanlık ve Budizm'in esaslarını da aşağı yukarı kabul etmelidir; ve böylece her birinin kabul etmiş olduğu argumanlar, bir tür objektiflik olacaktır.

Hali hazırda bu ne anlama gelir? Bazı dinler, aşağı yukarı evrensel değer sistemine ulaşmış olsalar bile, biz, önceki hipotezde bir evrensel değer sistemini kabul etmemiştik. Hatta, onun ne olduğunu da söyleyemeyiz. Çünkü, onun ne olduğunu bilseydik, onu kabul etmemiz ve ona bağlanmamız gerekirdi. Bu, mü'min bir Hıristiyan'a veya kendi değer sistemi üzerine temellenmiş olan dininin üstünlüğüne inancının idrâkine varan bir Budist'e biraz zor gelir ve bundan dolayı, kendi dini hakkındaki onun bütün fikirleri çarpıtılabilir. Bununla beraber, böyle bir insan, diğer dinlerin ötesinde bir gerçeğe, kendi dininin doğru ve böylece, diğer dinlerden de üstün olduğuna inanabilir. O, kısmî (yöresel) değer sistemleri ile evrensel değer sistemleri arasındaki ilişkiyi düşünerek bu inancı doğrular. Özellikle o, kendi kısmî değer sistemlerinin, diğer kısmî değer sistemlerinden evrensel değer sistemlerine çok daha yakın olabileceğini kabul etmekte hürdür. Bunun bu şekilde olması, bir dereceye kadar mutlak doğruluğa daha yakındır; yani, onun bakış açısından o, insanın, ulaşabileceği mutlak doğruluğa tahminen en yakındır. Kendi değer sistemi içerisinde bulunan herhangi bir kişi için, onun din anlayışı, kendi dinî toplumunu (ve onun değer sistemlerini) terketmeyi ve başka bir dinî topluluğa katılmayı düşünmedikçe asla sorgulanamayan bir otoritedir.

Çünkü değer sistemlerinde mümkün olan değişim, tedricen ve bir 'yüceltme' yöntemiyle vuku bulur. Kendi değer sistemlerini, evrensel değer sistemlerine daha yakın hale getirmek için, 'yüceltme' yöntemini paylaşmaya gayret etmek, mü'min bir Hıristiyan veya bir Budist'e açıktır. O, en azından kendi dininin ana unsurlarını samimi bir şekilde kabul ederse, bunu yapabilir. Bununla birlikte, böyle yapmakla o, dinin bilgisiz taraftarlarının hatırlarına gelmeyen savunma duvarları oluşturacaktır. O, kendi dininin, fikir ve değerlerinin kısmî olduğunun farkına varacaktır ve muhakkakki 'yüceltme'ye (gelecek bölümde izah edilecek olan) ihtiyaç duyacaktır; ve o, kendisinin sahip olduğu anlayışı kapsayan diğer dinlerin eleştirisine şüpheyle bakacaktır. Ancak, bilgi sosyolojisinin önermiş olduğu bakış açısından ele alınan bu savunmalar, 'bizim, şu anda esrarengiz ve yargısız bir gözlemlerle görebildiğimiz' gibi Kutsal Kitap'ın âyetlerinden kolay bir şekilde çıkarılmış olmalıdır.

Yeteri derecede önem arz eden bütün bu meselelere, başka bir açıdan, yani teolog ve filozoflar tarafından ele alındığı gibi, Hıristiyan ve Budist dinlerinin doktrinlerinin durumları hakkında neye baş vurulacağı sorularak

BİR DİNE DOĞRU

bakılmalıdır. Bu problemdeki 'statü'nün göstergesi, yukarıda belirtildiği gibi, birinci ve ikinci seviyeler arasındaki ayrımı gerektirir. Budist felsefesi ve Hıristiyan teolojisi, olgu veya olaylar hakkındaki düşüncelerinden dolayı birinci seviyedir. Bilgi sosyoloji, -ki bu kitabın başlıca ait olduğu bir disiplindir- fikirler hakkında fikirler veya düşünce hakkında düşünce ihtiva etmesinden dolayı ikinci seviyededir. Böyle bir sosyolog, bir Budist ve Hıristiyana, 'sizin dini anlayışınız, değer sisteminiz ile bağlantılıdır ve bu yüzden, çarpıtılmıştır; çarpıtılmasa bile, tam anlamıyla kısmidir ve yüceltmeye ihtiyacı vardır' şeklinde söylenebilir. Ancak o, onlara, çarpıtılan veya yüceltmeye ihtiyaç duyan anlayışlarının özellikle ne hususlar olduğunu anlatamaz. Şayet bir sosyolog, bir dine inanıyorsa ve o dinin tasavvurunu düzeltmek istiyorsa o, önceki paragrafta açıklandığı gibi böyle savunmalar yapsa bile, ikinci seviyeyi bırakmalı ve birinci seviyeye dönmelidir. Belki de o, diagramatik olarak doğru olan zeminlerde kendi dinî tasavvurunun kabulünü doğrulayabilir.

Sonuç olarak, çeşitli dinlerin kendilerine ait değerler problemine, sadece statik bağlamda değil, aynı zamanda da dinamik bir bağlamda bakılmalıdır. Onların göreceli değerleri, görünüşte önemli olan statik bir durumda değildir; aynı zamanda onların potansiyelleri, bütün dünyanın tek bir dini olmaktır. Hıristiyan bir sosyolog, Hıristiyanlığın, statik bir durumda diğer dinlerden daha üstün olduğunu sözde -objektif bir üslup içerisinde ispattan vazgeçebilecektir; ancak sıradan bir inanç seviyesinde o, Hıristiyanlığı, dünyanın tek dini yapmak için gayretli bir şekilde çalıştığı böyle bir tarzda, Hıristiyan anlayışının merkezî unsurları hakkında ikna edilmelidir. Bir sosyolog olarak da o, Hıristiyanlığın, dünya liderliği için mücadelede belirli avantajlara sahip olduğunu ifade edebilir. Kişisel olarak ben, kaçınılmaz olsa da, onun imkânsız olmadığını düşünüyorum. Ki Hıristiyanlık, belki de gelişmiş bir form içerisinde, dünyanın dini olmalı. Şayet böyle olursa, onun üstünlüğü, sadece entellektüel tartışmalardan dolayı değil, aynı zamanda hem ferdî hem de toplumsal olarak Hıristiyanların yaşayışlarındaki üstün 'sonuçları' göstermesinden dolayı olacaktır; ancak, gerçekte onun, böyle 'sonuçlar' gösterip gösteremeyeceği, insanların, önceden tahmini mümkün olmayan bir bilgi meselesidir. Böylece, 'sonuçlar' çok önemli olduğu için, sıradan bir mü'minin, ulaşılan 'sonuçlara' (bir dereceye kadar onlara, insan gayretiyle ulaşılabilir) olumlu bir şekilde kendini yoğunlaştırması ve aynı zamanda diğer dinlerdeki iyi olan her şeyi takdir etmesi ve onları küçümseme ve 'yargılama'dan kaçınması mümkün olacaktır.

2. Yüceltme ve Bütüncül Bir Bakış Açısı

Bu kitabın çeşitli yerlerinde, bir dinin, diğer dinlerden pratik ve fikirleri ödünç alması çok sık olduğundan dolayı bu durumun normal olduğu vurgulanmıştır. Böyle bir ödünç alma, ödünç alan dinin özü ve esasının tamamını değiştirip dağıtmadıkça bir birleşme anlamına gelmez. Böyle bir durum, bu 'dinlerarası ilişki' çağında çok daha yaygın olacaktır. Büyük dinlerden her biri, kaçınılmaz olarak diğer dinlerde değerli görünen her şey için

kendi sisteminde bir yer bulmaya çalışacaktır; ve bazı dinlerdeki çoğu yaratıcılık, şüphesiz mevcut bütün zamanlarda olan yenilikleri göstermede sarfedilmiş olmayacaktır. Dindar bir Türk yetkili, Kur'an'dan seçtiği âyetleri takdim ederken, İslâm ahlâkının, merkezî kavramının sevgi olduğunu söyler; ve Kur'an'dan âyetler aktararak ifadesini doğrular; fakat Hıristiyan ahlâkının etkisi olmasaydı, o, böyle bir mesele hakkında hiç düşünmeyecekti². Yarışta kazanan din, muhtemelen diğer dinlerdeki iyi olan her şeyi ödünç almaya ve onları kendi sistemi içerisinde birleştirmeye en muktedir dindir.

Alıcı bir dinde fikir ve pratiklerin birleştirilmesi veya dönüştürülmesiyle birlikte, bunların, ödünç alınması ve aktarılması sürecine, 'sublimation' (yüceltme) ismini vermeyi öneriyorum. Bu, psikologların kullanımına yakındır; ancak onların, 'evlenmemiş bir kadının, çocukların eğitimini üstlenmekle annelik iç güdülerini yücelttiği' görüşüyle aynı anlamda değildir. Buradaki 'sublimation' kavramı, daha alçak bir durumdan daha yüksek bir duruma geçişi ve çıkışı öneren bir anlama sahiptir. Bu öneri, daha öncekinden daha sonrakine ve primitif olandan daha modern olana geçiş durumunda olduğu zaman uygundur; ve yine, tek bir dine doğru ilerlemeyi nazarı dikkate aldığımızda da uygun olur. Bununla birlikte, tamamen uygun olmadığı zamanlar da vardır, örneğin; iki rakip din, diğer bir dinden ödünç aldığı zaman uygun olmaz. Çünkü her iki din de, eninde sonunda diğerinden daha üstün olamayacaktır. O zaman ödünç alma, ne bir aşağılık ne de bir üstünlük işaretidir. Şayet bazı dinlerin taraftarları, ödünç fikir ve pratiklere bir aşağılık işareti olarak bakarlarsa, muhtemelen bu demektir ki onların din anlayışlarında, büyük bir çarpıklık vardır.

'Diğer dinlerde iyi olan her şeyi ödünç alan ve kendi sistemi içerisinde birleştiren' bir din hakkında yukarıda kullanılan ifade, bu birleşmenin her zaman tam anlamıyla mümkün olduğu faraziyesini kapsar. Bununla birlikte, bazı fikir ve pratikler dönüştürüldüğün de bile, bir diğeri ile zıtlaşabilir olması tek bir din içerisinde birleştirilememesi problem olabilir. Bu yüzden, Sami monoteizminin şümüllü olmayışı ile Hindu görünümünün kapsamlılığı veya genişliliği arasında açık bir zıtlık vardır. Bazı kişiler, dinî bir topluluğun bütün üyeleri tarafından kabul edilmesi gereken belirli minimum fikir ve pratiklerin olduğunu düşünürken; diğer bazıları, her insanın, Tanrı'ya veya Mutlak Gerçekliğe giden kendisine ait yolu bulması gerektiğini ifade edip, böyle minimum fikir ve pratiklerin olmadığını kabul ederler. Açıkça her iki görüşte de büyük bir hakikat payı vardır. Bir din, hem umumî bir ilişkiye hem de yaratılış ve diğer ferdî özelliklere göre ayrılma imkânına ihtiyaç duyar. Büyük dinlerin her biri, bu iki şey arasında bir denge kurmak zorundadır. Ancak herhangi bir uzlaşma, her ikisini değilse, birbirine karşıt olan şeylerden birisini mutlaka bir tarafa bırakmak demek değil midir? Bu soruya cevap vermek için, dikkatli bir şekilde

² Mahmûd Muhtar Katircioğlu, *The Wisdom of the Qur'ân*, tr. J. Naish, London, 1937, XVIII.

BİR DİNE DOĞRU

gerçek kavramına veya bir şeyin gerçekte ne olduğuna bakmalı ve bir şey yüceltildiğinde ne olduğunu göz önünde bulundurmalıyız.

Asıl probleme, psikolojik yüceltme kavramına başvurarak yaklaşılabilir. Bir kadın, küçük çocuklara öğretmek suretiyle annelik içgüdülerini yücelttiğinde, gerçek nerededir? Bu öğretme, sadece başka bir şey için, yani bir koca ile birlikte kendi çocuklarını gözetmek için bir bedel midir? Yoksa, 'gerçeklik' hissine uygun olarak, kendi çocuklarına bakmakta olduğu gibi, öğretmede de gerçeklik aynı derecede midir? Her nedense insanlar, öğretimin ikinci derecede olduğunu düşünmeye meyillidirler; ancak durum, bu hükmün, doğruluğu zorunlu olmayan değer sistemlerine bağlı olduğunu göstermektedir. Böylece annelik, kadın için hayatın bir gerçeği veya hayatın gerçek bir gayesi olarak (en azından onun hayatının belirli bir periyodu için) kabul edilir; ancak bu görüş, birçok kadında anneliğe bir arzu olmasından (birçok erkeğin evliliği ve babalığı istediği gibi) veya anneliğe, kadının varlığının biyolojik bir sonucu olarak inanılmasından dolayı kabul edilebilir. Bununla birlikte, başka fikirlerin de mümkün olup olmadığını istediğimizde onlar, netlik kazanacaklardır. Bir erkek, kendi biyolojik ihtiyaçlarını sınırlayıp hayvanî isteklerini azaltırken; hayatının gerçek gayesini Hz. İsa'ya bir rahibe olarak adayan kadın da vardır. Bir erkeğin hayatının, fiziksel ve biyolojik temelleri vardır; ancak insan, bu fiziksel ve biyolojik temelleri kendisinde birleştirmiş olsa bile, onun hayatının gerçek değeri- bir insan olarak başarısı veya başarısızlığı -aslında fiziksel ve biyolojik ihtiyaçların ötesinde ve üstünde insan aktivitesinin kalitesine bağlıdır. İnsan hayatının fiziksel ve biyolojik temelleri, bir binanın temeli gibidir; bu temel zorunludur, ancak binayı büyük bir bina haline getiren şey, o binanın mimarî kalitesidir.

Diğer yaygın bir önyargı, maddî olanın maddî olmayandan çok daha gerçek olduğudur. Bunun somut örneği, bilincin, ikinci dereceden bir şey olduğu görüşüdür; ancak sözde bilimsel bir felsefe ile sık sık bağlantı içerisinde olan diğer görüşler de vardır. Olaylara hâkim olmanın maddî bir şeyle mümkün olması, insan aktivitelerinin maddî prensipler vasıtasıyla olması ve ayrıca bilimin, en büyük ilerlemeleri yapmasında bir unsur olarak maddenin önemli olması, hayatın temeli olarak belki de maddenin önemi, değerlerin temelini teşkil eden şeyler arasındadır. Maddî şeylerin lehinde olan önyargının daha aşırı şekillerinin saçmalılığı, Afrodit'in, 'gerçekte' bir mermer parçasından başka hiçbir şey olmadığını veya bir kupa finalinde kazanan golün, oyuncuların ve topun hareketlerinin detaylandırılmasının sadece fiziksel olarak tasvir edilebileceğini farzetmekle görülebilir. Kupa finalinde golü yapan şeyler, -aslı unsurlar olsa bile- sadece fiziksel hareketlerden ibaret değil, aynı zamanda da ulusal bir toplumun yapısının daha geniş bir çatısı içerisinde futbol oyununun organizasyonunun bütün bir çatısından ibarettir. Bütün bunların haricinde kupa final golü, bir kupa final golü olmayacaktır. O kupa final golünü final golü yapan şey, insan ilişkilerini meydana getiren şeydir.

Bazı okuyucular bunu kabule ve hatta onun hayvan, bitki ve madenler âlemindeki olaylarla ilgisi olup olmadığından şüpheye hazır olabilirler; onların iddialarına göre bu tür olayların gerçek tabiatı, insan değerlerinden bağımsızdır. Bununla birlikte, düşünme, bunu şüpheli hale getirir. Tek bir olay, anlamını tamamıyla zamansal ve mekânsal süreçten alır; ancak bu zamansal ve mekânsal süreç, anlamını onun içindeki insan topluluklarının var olduğu gerçeğinden alır. Neticede, insan ilişkileri ağına geri dönebiliriz. Afrodit gibi bir sanatçı tarafından yapılan bir heykeli bilmezsek, mermerin gerçekte ne olduğunu anlayabilir miyiz? Başka bir ifadeyle –bir şeyin anlamı, o şeyin ne olduğunu gerçekte ortaya koyar- cansız şeyler bile tam olarak insandan bağımsız bir anlama sahip olabilir mi? Muhakkakki hem bitki hem de hayvanlar âlemindeki gelişim süreci, –şimdiye kadar gelişim devam ettiği gibi- insan toplumunda sona eren bir süreç gibi görülebilir.

Bir şeyin gerçekte ne olduğu problemi üzerindeki bu düşünceler, Paul'un Epistle to the Ephesians (5.22-33) adlı eserindeki evliliği ele alış tarzını ve özellikle de karı ve koca arasındaki ilişkiyi, İsa ve kilise arasındaki ilişkiyle mukayesesini nazarı itibara alarak daha da ötelere götürülebilir³. Paul'un ifadesine göre evlilik, bir realitedir ve bu evlilik kavramı, oldukça karışık kilise kavramını tanımlamak için metaforik olarak kullanılmıştır. Diğer yandan, olabilir ki Paul için fundamental realite, kozmik prensiplerin –hayatın görünümleri- bir ilişkisi olarak İsa ve kilise ilişkisiydi ve evliliğin içsel gerçekliği- biz buna 'donuk bir düşünce' diyebilir miyiz? bu kozmik ilişkinin bir örneğidir. Şayet bir şey, bu sonraki görüş gibi doğrulanabilirse, o zaman bizim realite hakkındaki düşüncemizin çoğusu, radikal bir şekilde yeniden gözden geçirilmek zorunda kalır. İyi ki bu çalışmanın amacı, bu problemin şümüllü bir açıklamasına gerek duymuyor; ancak onun amacı, yalnızca yüceltme kavramına tam bir dikkati engelleyebilen önyargıları ortadan kaldırmak için yeterli bir tartışmadır.

Aslında bu çalışma, daha önceki dönemlerde dominant olan bir dine, diğer dinlerden pratik ve fikirleri aktarma ile ilgilidir. Bazı bakış açılarına göre böyle bir şey, bazı pratik ve fikirlerin gerçek tabiatlarının bir kaybı, yani bir sapma olarak görülebilir. Örneğin, hem hususî hem de umumî değerlerin çoğusunun bir kaybı. Bununla birlikte, gerçekte bu çalışma, bir bölgede icrayı başarılı kılan pratik ve fikirlere göre, başka bir bakış açısının da mümkün olduğunu gösterir. Onun içinde en yüksek olanlar, varlığını devam ettirmeye muktedir olurlar. Bir pratik olarak şümüllü değer, tam olarak Hinduizm'de idrâk edilir; ancak Hinduizm'de o, hususiliğin tamamlayıcı değerinin herhangi bir uygun idrâkinin yokluğu ile dengelenir. Şayet bir dinde şümüllülük ve hususilik arasında gerçek bir denge kurulabilirse, o zaman bu, şümüllülüğün pratiğinin

³ Krş. Louis Bouyer, *Woman and Man with God*, London, 1960, 78-82.

BİR DİNE DOĞRU

daha yüksek ve daha iyi bir idrâki olacaktır. Böylece fikir ve pratiklerin bir dinde 'yüceltme' olarak birleştirilmesi hakkında konuşmak, uygunluk arzeder.

Yüceltme vasıtasıyla bütün dünya için tek bir dine doğru hareket etmede objektif bir ölçünün mümkün olduğuna işaret edilmelidir. Yukarıda dinlerin karşılaştırılmasında objektif bir temel olmadığını ifade etmişim. Çünkü dinler hakkında herhangi bir hükümde bulunma, zorunlu olarak o dinin kendi değer sisteminden kaynaklanır. Böyle bir değer sistemi, genellikle insan soyunun bir kısmında dominant olan bir şeydir ve yine bu değer sistemi, samimi olarak bu insan soyunun bir bölümünün menfaati ile ilişkilidir. Diğer taraftan, bir bütün olarak insanlığın, tamamıyla bölgesel kısımları ve kompleks sınıf oluşumları ile birlikte menfaatleri göz önüne alınırsa, tam olmayan bir objektiflik yakalanabilir, ancak bu objektiflik en azından tam olmasa bile bir objektiflik ölçüsü olabilir. Şüphesiz ki bu, hemen ortaya çıkmayacaktır. Her insan, içinde bulunmuş olduğu değer sistemini kıstas alarak, tamamıyla menfaatlerini göz önünde bulundurmaya meyil edecektir. Ancak insanlar, tedricen bir bütün olarak (karizmatik bir toplum gibi) insanlığın menfaatleri ile ilgilendikleri için, gerçekte bütün menfaatlerin ne olduğu hakkında tartışma büyüyecektir. Bu, yüceltme kavramına objektif bir yaklaşımı belirli ölçüler içerisinde mümkün kılar. Bir pratik veya fikir formu, bütün menfaatleri idrâk etmeye çok daha fazla yardım eden yerde ve bütüncül bir bakış açısının olduğu yerde daha yüksektir. İşaret edildiği gibi bu, tamamen akademik bir hüküm değildir. Ancak bu, bütün insanlığın entegre edilmiş tek bir topluma direkt sebebiyet veren aktivite ile bağlantılıdır.

Bu aktivite hakkında, bir ilave yapılmalıdır. Çünkü insanlığın birliği için yapılan aktivitelerin tamamı, zorunlu olarak iyi değildir. Ekonomi, politika ve sosyal hayatta dünyanın birliğine doğru ortaya çıkan temayül, dinî birlik için bir gayret sarfediyor. Buna, Hıristiyan birliğinin sağlanması için oluşan hareketler –ki bu hareketler, başka görünümlere sahip olsalar bile- örnek verilebilir. Böyle bir hareket, bir dereceye kadar şuurlu veya şursuz olarak büyük ölçüde bir kurum –ki o kurumun değeri, sorgulanabilir- tarafından verilen güç ve güvenliği amaçlıyor⁴. Bu kurum, bütün önemli fikirler, özellikle de fiziksel enerjiyi korumada çok etkili olan dinamik fikirler avantajına sahip harici kurumlar uğruna, kendisini feda etme tehlikesine karşı sınırlı bir korunmaya sahiptir. Bu tehlike, her zaman kurumsal seviyedeki görüşmelerde mutlaka ortaya çıkacaktır. Çünkü o kurumun öncüleri, kendi kurumlarını mutlaka devam ettirmeye çalışacaklardır ve genellikle bir sınıf olarak kendi güçlerini sürdürme arzusuyla hareket edeceklerdir. Bu yüzden yüceltme sürecinin çoğusu, ferdî veya kişisel seviyede olacaktır. Er geç fert, bulduğu her değeri kendi değerleriyle birleştirmekle orijinal inancını zenginleştirmek için, kendisini, diğer

⁴ Krş. *The Cure for Human Troubles*, 141 vd.

dinin değerlerini keşfetmeye hazırlamalı, onları cesur bir çaba ile anlayıp, takdir etmeli ve onlara destek olmalıdır.

Şimdi insanlığın dinî birliğine doğru olan temayüle yardım etmeye teşebbüste ferdin sahip olması gereken tutum ve davranışları belirleyen dört prensip veya kuralı ortaya koymaya çalışacağım. Her şeyden önce ben, Hıristiyan birliğini sağlamaya gayret eden Hıristiyanlara özel bir form içerisindeki kuralları belirtmeliyim ve sonra, daha geniş bir dinî birliğin sağlanması için aynı kuralların nasıl uygun olabileceğini de göz önünde bulundurmalıyım. Dört prensip veya kural şunlardır:

1) İsa'nın Lord olduğunu söyleyen herkesi, kardeşlerim olarak kabul ediyorum.

2) Tanrı'nın beni yerleştiği kiliseye bağlılığı kabul ediyor, burada Tanrı ve İsa'yı çok daha fazla sevmeyi öğrenmem gerektiğini tasdik ediyorum; ancak aynı zamanda, bir dereceye kadar İsa sevgisi ve kardeşlerimin beni çağrısından dolayı, görülebilir bir birliğin sağlanması için ait olduğum kurumlardaki değişikliklerde aktif olarak çalışmaya da hazırım.

3) Şu anda, en azından kardeşlerimin her birinin, Tanrı'nın onları yerleştiği kiliseye sadakat içerisinde, Tanrı ve İsa'yı çok daha fazla sevmeyi öğrenmeleri gerektiğini biliyorum ve mutlaka onlara, yapabileceğim kadar da yardım etmeye hazırım.

4) Tanrı ve İsa'yı sevme hususunda (yani Tanrı'ya yakınlık), kardeşlerim arasında yalnızca Tanrı tarafından bilinen farklılıkların olduğunu kabul ediyor ve bütün kardeşlerimden de öğrenmem gereken şeyler olduğunu biliyorum.

Bu kuralların temelini teşkil eden belirli noktaların üzerinde durulmalıdır. Bu kurallar, herhangi bir Hıristiyan'ın onaylamaya muktedir olması gereken bir tarz içerisinde ifade edilirler. Yine bu kurallar, bir kimsenin (bizimkinden farklı olabilen) kendi yoluna gitmesi için ona yardımda bulunmaya hazır olduklarını ifade ederek, diğer şahsiyetlere tam bir hürmet gösterirler; o, bizim inandığımız şeyin daha iyi olduğunu kabul etmekte herhangi bir baskıya maruz kalmadığı gibi, kendisinin bağlı olduğu şeyi değiştirmesi için de herhangi bir baskıya maruz kalmaz. Ancak böyle bir değişiklik olacaksa, bunun, o kimsenin bizzat kendisinde bulunan ve onu ileriye götüren saiklerin çalışmasına bırakılmalıdır. Bizim tarafımızdan değil de, Tanrı ve bizzat o insanın kendisi tarafından görülen insan ilgilerine olan bu derin sevgi ve saygı, bizim o insana üstün olduğumuz fikri tam bir cesaretle reddetme anlamına gelen tevazu ile birlikte bulunmalıdır. Bizim kurum ve gelenegimizin, o kişinin kurum ve geleneginden daha üstün olduğuna inandırılmış olsak bile, kişisel olarak ondan daha üstün olduğumuzu tasavvur etmek için kendimize izin vermemeliyiz. Bizim genel kanaatimiz şu olmalıdır ki, biz muhtemelen daha aşağı bir konumdayız. Ayrıca, kendi toplumumuz hususunda alçak gönüllülüğe, yani

BİR DİNE DOĞRU

bizim toplumumuzun hata ve zayıflıklarını kabul etmeye hazır olmada bir yer vardır; ancak bu, yalnızca belirli sınırlar içerisinde olabilir, çünkü aksi takdirde toplumu terk etmek zorunda kalırız.

Yukarıda ifade edilen bu dört kuralı, birçok Hıristiyan, onların ehemmiyetini tam olarak fark ettiklerinde muhtemelen kabul edeceklerdir. Bununla birlikte ilginç husus, aynı Hıristiyanların, diğer dinlerin üyelerine yaklaştıkları zaman aynı kural ve tutumları esas itibarıyla kabul edip etmeyecekleridir. Hemen bunları bütün dinlere uygulamaya çalışmayalım. Ancak ilk önce onların, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmî içine alan, diğer bir ifadeyle, bazen İbrahimî din olarak isimlendirilen dinler ailesine uygulanıp uygulanmayacaklarını göz önünde bulunduralım. Çünkü bu dinlerin hepsi, İbrahim ile başlayan ruhî bir saik ile başarılı oluyor olduklarını iddia etmektedirler. Bu kurallar, aşağıda şu şekilde ifade edilmişlerdir:

1) Ben, Tanrı'ya inanan ve O'na ibadet eden herkesi kardeşlerim olarak kabul ediyorum.

2) Tanrı'nın beni yerleştirmiş olduğu dinî toplumu kabul ediyorum ve şu anda onun içerisinde Tanrı'yı çok daha fazla sevmeyi ve O'na çok daha iyi hizmet etmeyi öğrenmem gerektiğini tasdik ediyorum; ancak bir dereceye kadar Tanrı sevgisi ve kardeşlerimin beni çağrısından dolayı Tanrı'yı seven ve O'na ibadet eden herkesin kardeşliğinin, bizim toplumumuzun yaşayışında çok daha uygun bir ifadesini bulabilmesi için, ait olmuş olduğum kurumlardaki değişikliklerde aktif olarak çalışmaya da hazırım.

3) Şu anda en azından kardeşlerimin her birinin, Tanrı'nın onları yerleştirdiği dinî topluluk içerisinde Tanrı'yı daha samimi bir şekilde sevmeyi ve O'na hizmet etmeyi araştırmaları gerektiğini belirtmek istiyorum ve muhakkakki bunu yapmaları için de onlara yapabileceğim kadar yardım edeceğim.

4) Tanrı'yı sevme ve O'na hizmet etme hususunda, kardeşler arasında yalnızca Tanrı tarafından bilinen birtakım farklılıkların olduğunu kabul ediyorum ve bütün kardeşlerimden doğru bir şekilde alçak gönüllülüğü öğrenmeye de hazır olmalıyım.

Bu kurallarla belirlenen tutumlar, bana, gerçekte Hıristiyanın, Yahudi ve Müslümanlara karşı tavırları olarak görünmektedir; ve aynı şekilde Yahudi ve Müslümanların da, onları onaylamalarının mümkün olabileceğini düşünüyorum. İlk görünüşte bu kuralların, bütün misyoner çalışmalarına engel olacağı farzedilebilir; çünkü onlar, şimdilik, bu kuralların her birinin, buldukları yerde kalmaları gerektiğini ifade etmektedirler. Ancak, zamanla bu kuralların, çok daha derin bir misyonu ifade edeceklerine ve bir 'dinlerarası ilişki' konumuna çok daha uygun olabileceklerine inanıyorum. Bu kurallar, sizin, toplumu yüceltmenizden ve insanların mutluluğu için gerçek bir ilişkinin dışında başka hiçbir şeyi istememenizden dolayı, insanları, sizin toplumunuzla ilişki kurmaya

sevk ederek bir günah sayılan din değiştirmeye engel olmaktadır. Yine bu kurallar, bir üstünlük ruhu içerisinde diğer dinlerin üyelerine yaklaşımına engel olmaktadır. Gelecekte herhangi bir gerçek misyon, verdiğimiz kadar almaya da hazır olduğumuz gittikçe artan karşılıklı bir kişisel ilişki olmalıdır. Bu, bir kimsenin dininin 'semere'lerini o şahsın kendisinde takdir edilmesi gerektiğini öğretirken; o kimsenin de, bizim dinimizin 'semere'lerini bizde görmesine izin veren bir durumdur. Ancak, bizim bulduğumuz olumlu hakikatleri, diğer şahıslarla paylaşma ve onları Tanrı'yı daha iyi sevmeye ve O'na daha iyi hizmeti araştırmalarına cesaret veren misyona gitme ve O'na ulaşma ilgisi için hâlâ bir yer vardır. Örneğin, bu ilgi, Hıristiyan olmayan ülkelerde idarî, meslekî veya ticarî işleri kabul ederek, en derin şeylerde karşılıklı bir alış-veriş için fırsatlar sunacak olan kardeşlerimizle kişisel ilişki şekillerini aktif araştırmada bizzat kendisini gösterecektir. Böyle bir misyona ulaşma ilgisine, bu kurallar engel olmadığı gibi, tam aksine böyle bir misyonun ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanlar arasında uygun olan bu tutumlar, bütün dinlerin üyeleri arasındaki ilişkiler için de uygunluk arz etmektedir. Bununla beraber, bu kuralların bazıları, 'Tanrı' sözcüğünü kullanmadıkları için, bütün dinlerin kabul edebileceği bu kurallara bir formül bulmak zordur. Belki de bazı formüller, 'Mutlak Realite ile uygunluk arzeden bir hayat tarzı' gibi ifadelerle tertip edilebilir. Bütün dinler, böyle bir formülü onaylamaya mecbur kalsalar bile, kesinlikle bu formülün anlaşılır kılınabilmesi sebebiyle her bir dinin üyeleri için farklı tarzlarda büyütülmeli ve genişletilmelidir. Bu problemin daha iyi bir çözümü, farklı dinler için farklı formüllere sahip olmakla ve bunlara eşit olarak değer vermekle olabilir.

Artan insan sayısı ile birlikte, kişisel seviyede dinî kardeşliğin ilettilmesi ile bazı şekillerde bu dört kuralın benimsenmesi, kurumsal bir birliğe ulaşılmasını daha kolay yapabilecektir. Hem her bir dinde hem de dinler arasında, böyle bir birliğin olabilmesi ihtimal dahilindedir. Muhtemelen Protestan Hıristiyanlığının bazı alt bölümleri arasında, bunun için bir yer vardır. Bununla birlikte, dinî birliğe doğru ana hareketin, böyle bir kurumsal birlikte olamayacağını düşünme eğilimindeyim. Önemli ölçüde, diğer dinlerin değerlerini birleştirmede ve onları çağdaş durumlara adapte etmede başarılı olacak olan belirli dinî toplulukların olacağı çok daha muhtemeldir. Daha genç nesil, kendi orijinal toplumlarından kopacaklar, önemli ölçüde başarılı olan bu değerlere katılacaklar ve er geç tek bir dinde buluşacaklardır. Diğerleri, zamanla üyelerini kaybetmekle yok olacaklardır; ancak bazı küçük grupların, özelliklerini muhafaza etmede kendi kendilerini korumayı tercih etmeleri örneğinde olduğu gibi, ara sıra ana kültür akımının dışında, bazı yeni sosyal fonksiyonları keşfetmekle asırlarca kendi canlılıklarını muhafaza edebilirler.

3. Dinin Gerekliği (Lüzumu)

Bu kitaptaki fikirlerin odak noktası, din olmaksızın gerçek bir dünya-birliğinin olamayacağıdır. Ekonomik birlik, haricî siyasal organizasyon birliği

BİR DİNE DOĞRU

ve hatta homojen bir maddî kültür birliği gibi yapma birlik türleri olabilir. Bununla birlikte, gerçek birlik, insanların, bir toplumu şekillendiren bir hisse sahip olmaları gerektiğine ihtiyaç duyar. Ancak, 'insanlığı' sadece bir topluluk olarak düşünürsek, bu imkânsız olur; çünkü 'insanlık', kutsal veya gizemli bir çağrışım olmayan bir kavramdır. Gerçek bir birlik, karizmatik bir toplulukla, yani transandantal bir kaynağa sahip olan ve transandantal değerleri taşıyan bir toplulukla ortaya çıkar. Böyle bir topluluk, 'Tanrı'ya inanan, O'na ibadet eden ve O'nu seven' ya da 'Mutlak Realite bir birleşmede bir hayat tarzını takip etmeyi araştıran' bir topluluk olabilirdi. Bu topluluk, bütün insanlığı kucaklamaya muktedirdir; ancak bu, ne tam tarif edilebilir ne de tam düşünülebilir.

Dünyanın gerçek birliği, karizmatik bir lider olmaksızın sağlanamaz. Yukarıda verilen sebeplerden dolayı, kurumlar arasında, hatta bu kurumların temsilcileri arasında, onlarca yıl dostane bir ilişkiden sonra bile, resmî tartışmalarla birçok şeyin başarılabileceği imkânsızdır. Bir dinin odak fikirlerini vurgulamak, onları, insanların gayretli olduğu ve fiziksel enerjinin sarfedildiği böyle bir form içerisinde ifade etmek için, şayet yeni bir peygamber yoksa, en azından yaratıcı bir ferde veya böyle bir insan toplumuna ihtiyaç duyulur.

Bu kitap, ihtiyaç duyulan yeni fikirlerin bir sentezini takdim etmemiştir ve zaten böyle bir zaman da henüz gelmemiştir. Bu kitabın asıl maksadı, yaratıcı bir ferdin ortaya çıkmasını kolaylaştırmak, özellikle de dinin ne olduğu ile ilgili oluşturulmuş yanlış kavramlar tarafından tertip edilen bazı engelleri ortadan kaldırmaktır. Avrupa-Amerika, değişik ölçülerde aşırı çarpıklıklardan rahatsızlık duyan dinî hareketlerle doludur ve bu dinî hareketler, sadece kendilerine ait özel çarpıklıkları değil, aynı zamanda genelde çarpıtılan din kavramlarını da dile getirmektedirler. Herhangi bir ilerleme olmadan önce, hem teorik hem de pratik bakımdan Herkül'ün bir günde temizlediği böyle bir temizliğe ihtiyaç vardır.